

of the educational and research task on the topic "Genetic basis of quantitative and qualitative variability" is a means of forming the subject biological competence of future masters of secondary education in the field of human genetics.

Key words: *professional competencies of a teacher of biology and human health, students of tertiary education, educational and research tasks, psychogenetics, human genetics*

Стаття надійшла до редакції 22.04.2024 р.

УДК 37.091.4(477):340.12(477)

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2024.33.310087](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2024.33.310087)

АНДРІЙ ЯВОРСЬКИЙ

ORCID: 0009-0002-5014-6828

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД А. С. МАКАРЕНКА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Ця стаття присвячена розкриттю й аналізу педагогічних ідей А. С. Макаренка, спрямованих на профілактику правового нігілізму серед підлітків. Серед цих ідей є такі: виховання підлітків у довірі, підтримці, повазі до особистості, позитивному ставленні до її потенційних можливостей, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей розвитку і виховання підлітків; взаємозв'язок школи, сім'ї, правоохоронних органів і громадськості у здійсненні морально-правового виховання підлітків з урахуванням оптимальних педагогічних умов, що забезпечують єдність дій учасників освітнього процесу, єдність навчальної та позаурочної діяльності, цілісності морально-правового простору; педагогічна доцільність засобів, форм і методів виховного впливу на підлітків; спрямованість педагога на повернення неповнолітніх правопорушників до якісного життя, а не їх пригнічення, організація співпраці педагога і вихованців, а не їх протистояння; дотримання прав і законних інтересів підлітків; залучення підлітків до цікавої трудової активності; спрямованість виховних впливів на розвиток відповідальності, емпатії, толерантності серед підлітків, їх самоактуалізацію, самокритику, рефлексію тощо. Зроблено висновок про результативність діяльності А. С. Макаренка у сфері перевиховання малолітніх злочинців та визнання його педагогічних ідей та досвіду в усьому світі.

Ключові слова: *правовий нігілізм, профілактика, підлітки, неповнолітні злочинці, А.С. Макаренко, виховання.*

Постановка проблеми; її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Питання профілактики правового нігілізму серед підлітків є надзвичайно важливими на сучасному етапі розвитку освіти у країні. Це зумовлене, з одного боку, спрямованістю сучасної освіти на формування правової культури молодого покоління, їх високої громадянської свідомості і патріотизму. З іншого боку, складні політичні, економічні й соціальні проблеми, що існують у соціумі, спричиняють погіршення умов життя людей, зниження їх культурного рівня і духовності, що, у свою чергу, зумовлює зміну ціннісних орієнтирів підлітків, руйнацію культурних засад сучасності, зростання правового нігілізму, загострює проблему формування освіченої, високодуховної особистості, яка має стійку громадянську позицію, високий рівень моральної і правової культури.

Більш того, у сучасному суспільстві, як ніколи гостро постають проблеми молодіжного насильства, екстремізму, різноманітної поведінки негативної спрямованості маргінальних груп підлітків. Для України ці, а також багато інших проблем, що безпосередньо виникають із злочинності неповнолітніх і молоді, також є актуальними і потребують нагального розв'язання, що включає, зокрема, профілактику правового нігілізму.

З огляду на це існує гостра потреба наукового вивчення і розробки дієвих засобів профілактики правового нігілізму серед підлітків. З цієї точки зору важливим є вивчення й актуалізація позитивного досвіду минулого та визначення можливостей його застосування в сучасних умовах.

Так, педагогічна спадщина Антона Семеновича Макаренка, яка є невід'ємною частиною історії вітчизняної педагогічної думки, містить численні поради й напрацювання щодо формування законслухняних громадян, не схильних до злочинів і різних правопорушень. Відповідно, існує нагальна потреба у вивченні творчої спадщини А. С. Макаренка, зокрема, тих ідей, упровадження яких сприятиме профілактиці правового нігілізму серед підлітків. Це передбачає навчання підлітків відчувати і сприймати думку іншої людини, невідкладно приходити на допомогу іншим та поважати кожную особистість, створення в дитячому колективі атмосфери довіри і відчуття захищеності думки кожного. А. С. Макаренко не раз підкреслював складність такого поєднання в реальній практичній діяльності. І сьогодні інтерес до педагогічної спадщини А. С. Макаренка обумовлений можливістю використання його педагогічно цінних ідей, практичного досвіду в освітньому процесі сучасних закладів освіти, нового погляду на них з метою розв'язання актуальних проблем сьогодення, зокрема проблем профілактики правового нігілізму підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми; виділення невирішених її частин. Слід відзначити, що творча спадщина А. С. Макаренка досліджується сучасними науковцями в таких напрямках: загальні принципи та досвід педагогічної діяльності А. С. Макаренка (Аймедов, 2014; Дічек, 2005; Любар, Стельмахович, Федоренко, 2003; Сисоєва, Соколова, 2003; Ярмаченко, 2008); аналіз педагогічного досвіду А. С. Макаренка (Карпенчук, 2008); застосування освітніх ідей А. С. Макаренка для професійної підготовки та вдосконалення професійної компетентності сучасного педагога (Гриценко, 2013; Новаченко, 2018); сучасна інтерпретація творчої спадщини А. С. Макаренка (Моргун, 2018).

Ці та інші наукові дослідження вітчизняних учених стали основою джерельної бази цієї роботи. Окрім того, важливою джерельною базою цього дослідження стали твори самого А. С. Макаренка.

Водночас, питання аналізу творчого досвіду А. С. Макаренка з метою виокремлення ідей, що сприяють профілактиці правового нігілізму серед підлітків не набули цілісного розгляду, що і зумовило цей науковий пошук.

Метою статті є розкриття й аналіз педагогічних ідей А. С. Макаренка, спрямованих на профілактику правового нігілізму серед підлітків.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Нігілізм означає заперечення існування самостійного «сенсу» у будь-якому вигляді. Нігілізм породжує виникнення злочинності, заперечення особливої свідомості людського існування, значущості загальних прийнятих моральних, духовних та культурних цінностей, невизнання будь-яких авторитетів.

Злочинність серед неповнолітніх краще попередити, аніж після вчинення злочину проводити заходи з покарання та перевиховання правопорушника. Злочини неповнолітніх відрізняються динамічністю, високою активністю малолітніх злочинців. Підлітки, які встали на шлях вчинення злочинів в юному віці, важко піддаються виправленню і перевихованню у старшому віці і, як правило, стають «резервом для дорослої злочинності».

Профілактика правового нігілізму серед підлітків здійснюється за допомогою правового та морального виховання.

Правове виховання підлітка включає виховну діяльність школи, сім'ї, правоохоронних органів, спрямовану на формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки підлітка (Любар, 2003, с. 88).

Моральне виховання підлітків – це цілеспрямована педагогічна діяльність, що втілює гуманне ставлення до людей, відчуття захищеності та підтримки індивіда. Це передбачає виховний вплив школи, сім'ї, громадськості на підлітка, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі та практичної діяльності.

У свою чергу, морально-правове виховання спрямоване на гуманне ставлення до людей, підтримку, захищеність індивіда, який уміє поставити бар'єри деструктивному впливу оточуючих (Гриценко, 2013, с. 27).

Історико-педагогічний дискурс становлення системи А. С. Макаренка показує, що талановитий учений, педагог здатний побачити майбутнє педагогіки і спрямувати основні виховні зусилля на формування особистості, яка має високий рівень сформованості громадянськості, систему моральних цінностей, повагу до законів своєї країни та трудової діяльності людей.

Суть педагогічної системи А. С. Макаренка полягає у великій повазі до особистості вихованця, позитивному ставленні до його потенційних можливостей, урахуванні особливостей розвитку і виховання неповнолітніх, особливо старшокласників, які проходять складний період свого вікового і психічного розвитку (Ярмаченко, 2008, с. 471).

Відповідно, у профілактиці правового нігілізму важливо враховувати вікові й індивідуальні психологічні особливості розвитку підлітків, які долають перехідний період між дитинством і

дорослістю, бентежно реагують на дію внутрішніх і зовнішніх чинників, у тому числі, соціуму. Тому вплив педагогічної системи А. С. Макаренка на процес морально-правового виховання підлітків нині може бути здійснений тільки в оптимальних педагогічних умовах, що забезпечують духовний взаємозв'язок школи і сім'ї, єдність навчальної та позаурочної діяльності, цілісності морально-правового простору. Усе це може сприяти розвитку відповідальності, самоактуалізації, самокритики, рефлексії, соціального імунітету, соціального гартування, емпатії, толерантності серед неповнолітніх (Макаренко, 1953а).

А. С. Макаренко вважав, що до педагогічної справи виховання неповнолітніх необхідно підходити як до виробництва, тому що кожний вихователь є працівником, бо йому «ставиться важке, але посилене завдання». Це не позбавляє вихователя «можливості залишатися звичайною людиною, маючи власне життя, а відтак спокійну старість» (Макаренко, 1953б).

Розвиток пенітенціарної педагогіки як наукового знання, що сполучає теоретичні і практичні аспекти виправлення ув'язнених, зумовлений потребою суспільства у зміні особистості засудженого і його поверненні до чесного і гідного життя в суспільстві. Реалізація ідей пенітенціарної педагогіки необхідно, у першу чергу, передбачає вивчення педагогічної системи А. С. Макаренка і застосування його ідей і принципів у практичній освітній діяльності. Але не варто забувати, що основи педагогіки А. С. Макаренка, що передбачають виховання і розвиток особистості в колективі важко реалізуються в теорії і практиці перевиховання ув'язнених. Відповідно, певні положення недопустимі в пенітенціарній системі, і реалізувати досвід А. С. Макаренка на практиці не вийде (Аймедов, 2014, с. 178).

Прибічники цієї позиції підтверджують свою думку тим, що об'єкт виховання змінився. Так, у А. С. Макаренка об'єктом були голодні діти, яким для виховання потрібна була тільки їжа і якісні умови існування; а зараз об'єктом виховання є засуджені, яких подекуди виправити можливо через залякування і примус. Ми вважаємо, що обидва твердження не можуть вважатися правильними. По-перше, ув'язнені ніколи не виступали у вигляді безликої однорідної маси злочинців, а по-друге, і за часів А. С. Макаренка об'єктом виховання були особи, засуджені за умисне здійснення тяжких суспільно небезпечних дій, що вирости в нормальних сім'ях. Тобто проблема пенітенціарної педагогіки полягає не стільки в об'єкті виховання, скільки в суб'єкті виховання (Дічек, 2005, с. 180).

За часів роботи у трудових колоніях з 1920 р. по 1935 р. А. С. Макаренко зміг реалізувати певну систему виправлення неповнолітніх злочинців, яка допомогла виправитися і реалізуватися в житті багатьом підліткам. Але запропонована ним концепція не змогла реалізуватися унаслідок посилення каральної політики держави. Саме через цю та інші причини А. С. Макаренко не зміг упровадити свою практику з реалізації пенітенціарної системи в діяльність виправно-трудова установ. Зараз увесь освітній процес в пенітенціарних установах реалізується за допомогою виконання кримінального покарання. Це призводить до жорсткої регламентації його засобів, форм і методів впливу нормами права, які не завжди підходять до педагогічного перевиховання засуджених. У А. С. Макаренка таких меж не було, вірніше, він визнавав тільки одну доцільність – педагогічну (Карпенчук, 2008, с. 188).

Період виправлення ув'язнених реалізується в період кримінального покарання. Тобто, в концепції А. С. Макаренка немає місця зіставленню періоду виправлення і періоду виконання покарання, оскільки засуджені в системі виконання кримінального покарання А. С. Макаренко повинні проходити навчання в робітфаках, а в літній період – повертатися до колонії та інших засуджених. Окрім того, на думку А. С. Макаренка свою актуальність в цій системі втрачають усі охоронні споруди, оскільки втеча з пенітенціарної установи не могла вважатися порушенням режиму за умови його повернення до колонії; також втрачають свою значущість і всі заходи безпеки, позбавлення побачень з рідними тощо. Усе це виражається в тому, що педагогічна система А. С. Макаренка будується на педагогіці довіри, повернення особистості до якісного життя, а не її руйнування і пригнічення, тобто це педагогіка співпраці педагога і неповнолітнього правопорушника, а не їх протистояння (Любар, 2003, с. 88).

Ідеї педагога-новатора А. С. Макаренка до цих пір привертають увагу прогресивної педагогічної громадськості всього світу, адже вони доступні для впровадження у виховних установах будь-якого типу. Ці ідеї не можна розглядати з точки зору вузько прийнятої специфіки або у вузькому сенсі – педагогічному і практичному, їх значення незрівнянно ширше: вони стають чинниками, що сприяють виникнення нового ставлення до людини, життя і суспільства. Завдяки їх використанню відкриваються нові можливості гуманізації умов утримання осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, підвищення гарантій дотримання їхніх прав і законних інтересів, що є однією з цілей виховання підростаючого покоління (Сисоева, 2003, с. 223).

Усе це реально може бути здійснено за умови опанування теоретичної висоти педагогічної системи А. С. Макаренка, адже вона містить не лише загальні рішення найважливіших педагогічних проблем, але і конкретні, дієві шляхи реалізації результатів цих рішень на практиці. У педагогічній концепції А. С. Макаренка органічно пов'язані розроблені ним, кажучи сучасною мовою, соціальні технології

виховання (звідний загін, перспективні лінії, первинний колектив, паралельна дія, загальна програма й індивідуальні корективи до неї, метод вибуху тощо) і їх теоретичне обґрунтування виправлення (Моргун, 2018, с. 55). Окрім того, А. С. Макаренко вважав, що праця має бути цікавою, до душі. Не можна перевиховати людину, примушуючи його до фізичної праці.

Загалом, за всі роки педагогічної праці через руки А. С. Макаренка пройшло понад 3000 правопорушників, і жоден з них не повернувся на злочинний шлях, усі знайшли себе в нормальному житті, стали звичайними людьми. Жодна виправна установа світу не зможе похвалитися такими успіхами. Відповідно, висунуті А. С. Макаренко ідеї та реальний педагогічний досвід свідчать про результативність його діяльності у сфері перевиховання малолітніх злочинців.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок із напрямку. Отже, серед ідей А. С. Макаренка є багато таких, що можна використовувати з метою профілактики правового нігілізму серед підлітків, як-от: виховання в довірі, повазі до особистості, позитивному ставленні до її потенційних можливостей, з урахуванням особливостей розвитку і виховання неповнолітніх; взаємозв'язок школи, сім'ї, правоохоронних органів і громадськості у здійсненні морально-правового виховання підлітків з урахуванням оптимальних педагогічних умов; педагогічна доцільність засобів, форм і методів виховного впливу на підлітків; спрямованість педагога на повернення неповнолітніх правопорушників до якісного життя, а не їх пригнічення, організація співпраці педагога і вихованців, а не їх протистояння; дотримання прав і законних інтересів підлітків; цікава для підлітків трудова активність тощо.

Список використаних джерел

- Аймедов, К. (2014). Педагогічна система А. С. Макаренка. В кн. *Загальна педагогіка та історія педагогіки: підручник для студ. вищих навч. закл.* (с. 177-185.). Київ: Слово.
- Гриценко, І. (2013). Наукова спадщина А. С. Макаренка для професійної педагогіки. *Післядипломна освіта в Україні*, 1, 27-28.
- Дічек, Н. (2005). Макаренко Антон Семенович. В кн. О. В. Сухомлинська (Ред.), *Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. для студ. вузів* (Кн. 2: XX століття, с. 177-187). Київ: Либідь.
- Карпенчук, С. (2008). *Синтез у педагогічному досвіді А. С. Макаренка: контекстуальний аналіз*. Рівне: Друк Волині.
- Любар, О., Стельмахович, М., Федоренко, Д. (2003). Педагогічна діяльність А. С. Макаренка. В кн. О. Любар (Ред.), *Історія української школи і педагогіки: навч. посіб.* (с. 358-367). Київ: Знання.
- Макаренко, А. (1953а). *Твори* (Т. 2). Київ: Радянська школа.
- Макаренко, А. (1953б). *Твори* (Т. 4). Київ: Радянська школа.
- Моргун, В. (2018). *Антон Макаренко – герой та ізгой української педагогіки*. Полтава.
- Новаченко, Т. (2018). Застосування педагогічних ідей А. Макаренка – шлях удосконалення професійної компетентності сучасного. *Післядипломна освіта в Україні*, 1, 35-37.
- Сисоєва, С., Соколова, І. (2003). Антон Макаренко (1888–1939). В кн. *Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навч. посіб.* (с. 229-233.). Київ: Центр навчальної літератури.
- Ярмаченко, М. (2008). Макаренко Антон Семенович. В кн. В. Кремень (Ред.), *Енциклопедія освіти* (с. 471-472). Київ: Юрінком Інтер.

References

- Aimedov, K. (2014). Pedagogical system A. S. Makarenko [A. S. Makarenko's pedagogical system]. In *Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky [General pedagogy and history of pedagogy]: pidruchnyk dlia stud. vyshchykh navch. zakl.* (pp. 177-185). Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
- Dichek, N. (2005). Makarenko Anton Semenovich [Makarenko Anton Semenovich]. In O. V. Sukhomlynska (Ed.), *Ukrainska pedahohika v personaliiakh [Ukrainian pedagogy in personalities]: navch. posib. dlia stud. vuziv* (Book 2: XX stolittia, pp. 177-187). Kyiv: Lubid [in Ukrainian].
- Grytseniuk, I. (2013). Naukova spadshchyna A. S. Makarenka dlia profesiinoi pedahohiky [A. S. Makarenko's pedagogical heritage for professional pedagogy]. *Pisliadyplomna osvita v Ukraini [Postgraduate education in Ukraine]*, 1, 27-28 [in Ukrainian].
- Karpenchuk, S. (2008). *Syntezy u pedahohichnomu dosvidi A. S. Makarenka: kontekstualnyi analiz [Synthesis in A. S. Makarenko's pedagogical experience: contextual analysis]*. Rivne: Druk Volyni [in Ukrainian].
- Liubar, O., Stelmakhovich, M., & Fedorenko, T. (2003). Pedagogical activity of A. S. Makarenko [A. S. Makarenko's pedagogical activity]. In O. Liubar (Ed.), *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky [History of Ukrainian school and pedagogy]: navch. posib.* (pp. 358-367). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Makarenko, A. (1953a). *Tvory [Works]* (Vol. 2). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Makarenko, A. (1953b). *Tvory [Works]* (Vol. 4). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

- Morgun, V. (2018). *Anton Makarenko – heroi ta izghoi ukrainskoi pedahohiky [Anton Makarenko is a hero and outcast of Ukrainian pedagogy]*. Poltava [in Ukrainian].
- Novachenko, T. (2018). Zastosuvannia pedahohichnykh idei A. Makarenka – shliakh udoskonalennia profesiinoi kompetentnosti suchasnoho [The use of A. Makarenko's pedagogical ideas is a way to improve modern professional competence]. *Pisliadyplomna osvita v Ukraini [Postgraduate education in Ukraine]*, 1, 35-37 [in Ukrainian].
- Sysoieva, S., & Sokolova, I. (2003). Anton Makarenko (1888–1939) [Anton Makarenko (1888–1939)]. In *Narysy z istorii rozvytku pedahohichnoi dumky [Essays on the history of development of pedagogical thought]: navch. posib.* (pp. 229-233). Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].
- Yarmachenko, D. (2008). Makarenko Anton Semenovych [Makarenko Anton Semenovych]. In V. Kremen (Ed.), *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]* (pp. 471-472). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

YAVORSKYI A.

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

A. S. MAKARENKO'S PEDAGOGICAL EXPERIENCE IN PREVENTION OF LEGAL NIHILISM AMONG ADOLESCENTS

This article presents the revelation and analysis of A. S. Makarenko's pedagogical ideas aimed at preventing legal nihilism among adolescents. These ideas are the following: adolescents' education in trust, support, respect for the individual, positive attitude towards their potential opportunities, taking into account the age and individual characteristics of adolescents' development and education; the school, family, police and public joint activities aimed at implementing adolescents' moral and legal education, taking into account the optimal pedagogical conditions that ensure the unity of the actions of educational process participants, the unity of educational and extracurricular activities, the integrity of the moral and legal space; pedagogical expediency of means, forms and methods of educational influence on adolescents; teacher's focus on the return of juvenile delinquents to a normal life, not their oppression, as well as the organization of cooperation between a teacher and students, not their confrontation; respect for adolescents' rights and legitimate interests; adolescents' involvement in interesting labour activity; educational influence focus on development of responsibility, empathy, tolerance among adolescents, their self-actualization, self-criticism, reflection, etc. The author makes a conclusion about the efficiency of A. S. Makarenko's activities in juvenile criminals' re-education and the recognition of his pedagogical ideas and experience throughout the world.

Key words: *legal nihilism, prevention, adolescents, juvenile criminals, A. S. Makarenko, education.*

Стаття надійшла до редакції 15.03.2024 р.